

პოსტოტალიტარული ბუნება და რეჟიმის ტრანზიციის სომხეთის რესპუბლიკაში

აბსტრაქტი

შედარებითი კვლევების ერთ-ერთ ცენტრალურ საგანს სწორედ დემოკრატიზაციის შესწავლა წარმოადგენს პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოებში. პოსტოტალიტარული სახელმწიფოების დემოკრატიული მოდერნიზაციის პრაქტიკამ ნათლად წარმოაჩინა, რომ მათ არ გააჩნდათ ლიბერალურ-დემოკრატიული გარდაქმნებისათვის აუცილებელი მრავალი მნიშვნელოვანი სოციალური, პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული და სულიერი წინაპირობა, რომელიც დასავლეთის ქვეყნებისათვის იყო დამახასიათებელი.

ნაშრომის მიზანს წარმოადგენს დემოკრატიზაციის გამოწვევების წარმოჩენა სომხეთში და აღნიშნული პრობლემის ჭრილში გაანალიზოს თანამედროვე პერიოდში მიმდინარე ტენდენციები, რომელიც სერიოზულ პრობლემებს უქმნის ქვეყნის სათავეში მოსული ფაშინინის, ოდესღაც ქარიზმატული პოლიტიკური ლიდერის ხელისუფლებას.

წლების განმავლობაში სომხეთი არაერთი პრობლემის წინაშე აღმოჩნდა: ომი მთიანი ყარაბაღისთვის, მეზობელი სახელმწიფოების მხრიდან იზოლაცია, მმართველობის ოლიგარქიული სისტემა, არასამართლიანი არჩევნები, ხელისუფლების ზეწოლა მედიასა და

* პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პოლიტოლოგიის ინსტიტუტის ასოცირებული მკვლევარი.

** ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პოლიტოლოგიის ინსტიტუტის ასისტენტ მკვლევარი.

სამოქალაქო საზოგადოებაზე და არათავისუფალი სასამართლო სისტემა.

2018 წლის რევოლუციამ ახალი იმედები და პერსექტივები გააჩინა სომხურ საზოგადოებაში ხელისუფლებაში ნიკოლ ფაშინიანის მოსვლის შემდეგ, თუმცა მთიან ყარაბაღში განვითარებულმა მოვლენებმა, ყარაბაღის მეორე ომში განცდილმა მარცხმა და აზერბაიჯანის გამარჯვებამ, რომლის შემდეგაც ალიევა აზერბაიჯანის სუვერენიტეტი აღდგენილად გამოაცხადა, მძიმე გამოცდა მოუწყო სომხურ ახალგაზრდა დემოკრატებს და ქვეყანაში დემოკრატიზაციის კონტურები კიდევ უფრო ბუნდოვანი გახადა. მთიანი ყარაბაღის დაკარგვამ, რომელსაც სომეხი ხალხი საკუთარი იდენტობის ნაწილად მიიჩნევს, უამრავი პრობლემის წინაშე დააყენა ქვეყანა. დღეს რთულია იმის პროგნოზირება, თუ რამდენად შეძლებს სომხეთი ნიკოლ ფაშინიანის ხელმძღვანელობით შიდა და გარე გამოწვევის ფონზე დაძლიოს და ხელში შეუწყოს სომხეთის, როგორც დემოკრატიული სახელმწიფოს ფორმირებას.

საკვანძო სიტყვები: სომხეთი, პოსტსაბჭოთა სომხეთი, დემოკრატიზაცია, ხავერდოვანი რევოლუცია, დემოკრატიზაციის პრობლემები.

შესავალი

შედარებითი პოლიტიკის მეცნიერება ერთ-ერთ ცენტრალურ პრობლემად განიხილავს პოლიტიკურ დემოკრატიზაციას პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოებში. პოლიტიკურმა მეცნიერებამ უკვე შეიმუშავა პოლიტიკური რეჟიმების დემოკრატიზაციის ყველანაირი მოდელი, თუმცა, პრაქტიკაში, დელიბერაციული პროცესებისა და მათზე დამყარებული პოლიტიკის განვითარებას მრავალი პრობლემა ახლავს თან, როგორცაა ეროვნული პოლიარქიის წარმოშობა და პოსტ-კომუნისტური რეჟიმების ტრანსფორმაციების დინამიკა, რაც ხშირად ურთიერთგამომრიცხავი და ორაზროვანი გზით მიმდინარეობს. პოსტტოტალიტარული სახელმწიფოების დემოკრატი-

ული მოდერნიზაციის პრაქტიკამ ნათლად გამოავლინა, რომ მათ არ გააჩნდათ ლიბერალურ-დემოკრატიული გარდაქმნების მრავალი მნიშვნელოვანი სოციალური, პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული და სულიერი წინაპირობა, რომელიც დასავლეთის ქვეყნებისათვის იყო დამახასიათებელი. თითოეულ ამ სახელმწიფოს გარდამავალ გამოცდილებას განსხვავებული ახსნა გააჩნია, თუმცა, ამ განსხვავებული რეჟიმების ტრანექტორიების აღწერილობების უმეტესობა კონცენტრირებული იყო სახელმწიფოში ელიტების ცენტრალურ როლზე.

ნებისმიერი სახელმწიფოსა თუ საზოგადოების განვითარებისა და გარდაქმნის ტენდენციების, ასევე სოციალურ-პოლიტიკური პროცესების ბუნებისა და კანონზომიერებების გამოვლენის შედეგად, დგინდება მოცემულ საზოგადოებაში ღირებულებითი სისტემის თავისებურებები, რაც განაპირობებს პოლიტიკურ რეჟიმს, სახელმწიფოს ფუნქციონირების პრინციპებსა და მექანიზმებს. პოლიტიკური სისტემის ფუნქციონირების ეფექტურობის ძირითადი კრიტერიუმებია: სოციალური კეთილდღეობისა და სოციალურ-პოლიტიკური თავისუფლების დონე, სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფსა და ხელისუფლებას შორის ურთიერთობის ბუნება, ასევე საზოგადოების სოციალური მონაწილეობის დონე ხელისუფლების არჩევისა და შეცვლის პროცესში. ისტორიული გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ სახელმწიფოს ორგანიზებისა და ძალაუფლების წარმართვის ყველაზე სანდო და სასურველ გზას დემოკრატია წარმოადგენს, რომელიც ამ ფაქტორების რეალიზების საშუალებას იძლევა. როგორც ვისტონ ჩერჩილმა აღნიშნა: „დემოკრატია არის მმართველობის ყველაზე ცუდი ფორმა, გარდა ყველა დანარჩენისა“.

დემოკრატიზაციის გარდამავალი პროცესები და ახალი პოლიტიკური სისტემის მშენებლობა სომხეთშიც სწორედ ცენტრალური ელიტების მემვეობით განხორციელდა. სახელმწიფოს და ერის მშენებლობა, ისევე როგორც საერთაშორისო ეკონომიკაში ინტეგრაცია პოლიტიკური ელიტებისა და საერთაშორისო აქტორების ახალ გამოწვევას წარმოადგენდა, ვინაიდან სახელმწიფოს მშენებ-

ლობის პროცესში პოლიტიკური ელიტები წარმოადგენენ ამ პროცესების ერთ-ერთ მთავარ და მნიშვნელოვან აქტორს. დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, ახალი სახელმწიფოების ლიდერებად მოგვევლინენ ისინი, ვინც საკვანძო თანამდებობებს იკავებდნენ ბიუროკრატიულ სისტემაში და მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ საბჭოთა პოლიტიკაში. დემოკრატიული ტრანზიციის პრობლემატიკის გასაანალიზებლად სომხეთში, უპირველეს ყოვლისა აუცილებელია შესწავლილი იქნას ის ფაქტორები, რამაც ხელი შეუშალა სომხეთს ჩამოყალიბებულიყო დემოკრატიულ სახელმწიფოდ. ამ ფაქტორებს შორისაა: ყარაბაღის კონფლიქტი, სახელმწიფოს მშენებლობის პროცესის ჩავარდნა, კლანური სისტემის არსებობა და ძლიერი სამოქალაქო საზოგადოების არარსებობა. თუმცა, წარუმატებლობის უმთავრეს მიზეზად მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი უნდა მივიჩნიოთ, რადგან სომხეთისათვის ყარაბაღის საკითხი, გაცილებით უფრო მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენდა მთელი ამ წლების განმავლობაში, ვიდრე დემოკრატიულ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბება.

ურთიერთკავშირი 2018 წელს ხელახლა დაწყებულ დემოკრატიზაციის პროცესსა და მეორეს მხრივ 2020 წლის კონფლიქტის შემდეგ დაწყებულ ტერიტორიულ და უსაფრთხოების პრობლემატიკას შორის, რომელიც საბოლოოდ აზერბაიჯანის მიერ მთიანი ყარაბაღის დაბრუნებით დასრულდა, სავარაუდოდ კრიტიკულ გავლენას მოახდენს მომავალში სომხეთის საშუალო და გრძელვადიანი განვითარების პერსპექტივებზე.

დემოკრატიული ტრანზიციის პოსტსაბჭოთა სივრცეში

ეღვარდ შილსის განმარტებით, პოლიტიკური მოდერნიზაცია არის ტრადიციული მდგომარეობიდან თანამედროვეობაში გარდასვლის პროცესი, რომელიც ეფუძნება საზოგადოებისა და პოლიტიკური სისტემის დემოკრატიზაციას, რადგან პოლიტიკური სტრუქტურისა და პოლიტიკური კულტურის ცვლილებები შეიძ-

ლება განხორციელდეს მხოლოდ იმ შემთხვევებში, როდესაც დემოკრატიული ღირებულებები დომინირებს საზოგადოებაში. დემოკრატიზაციის პირველი ტალღა 1828 - 1926 წლებში განხორციელდა სწორედ ისეთ ქვეყნებში, როგორცაა აშშ, საფრანგეთი და დიდი ბრიტანეთი; დემოკრატიზაციის მეორე ტალღამ კი 1943-1962 წლებში მოიცვა გერმანია, ინდოეთი, იტალია და იაპონია; ხოლო რაც შეეხება დემოკრატიზაციის მესამე ტალღას, იგი 1974 წელს დაიწყო და მისი გავლენა დღემდე ვრცელდება მთელს მსოფლიოში (Huntington, 1991). აღნიშნული არგუმენტიდან გამომდინარე, პოლიარქიები წარმოადგენენ დემოკრატიზაციის პირველი და მეორე ტალღის ერთგვარ პროდუქტს, ხოლო ახალი დემოკრატიები მესამე ტალღად განიხილება, შესაბამისად, პოსტსაბჭოთა ქვეყნები სწორედ დემოკრატიზაციის მესამე ტალღად მოიაზრება. გარდამავალი რეჟიმების ქვეყნების გარდა, აღნიშნული ქვეყნების ნუსხაში ნომინირებულნი არიან ის ქვეყნებიც, რომლებმაც უკვე გარდაქმნეს პოლიტიკური რეჟიმები ტოტალიტარულიდან - დემოკრატიულ რეჟიმებად. თუმცა მიუხედავად ამისა, ახალი მთავრობების ან რეჟიმების კონფორმაცია არ წარმოადგენს უმტკივნეულო პროცესს, რადგან ახალ დემოკრატიებს აკლიათ პოლიტიკური კულტურა დასავლურ პოლიარქიებთან შედარებით. იგი დაიწყო სამხრეთ ევროპაში, როდესაც დაინგრა პორტუგალიის, ესპანეთის და საბერძნეთის სამხედრო დიქტატურები, მოგვიანებით დემოკრატიზაციის ტალღა გავრცელდა ლათინურ ამერიკაში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ზოგიერთ ქვეყანაში, ასევე საბჭოთა კავშირში. ამ უკანასკნელში პერესტროიკის ერთ-ერთმა პოლიტიკამ გამოიწვია სწორედ საბჭოთა ტოტალიტარული სისტემის ერთგვარი კოლაფსი. აღსანიშნავია ისიც, რომ პოლიტიკური მოდერნიზაციის პროცესები ხშირად არაბუნებრივად ვითარდებოდა, როგორც ეს საბჭოთა კავშირის შემთხვევაში მოხდა, რომლის მიზეზს წარმოადგენდა ის ფაქტი, რომ მოხდა დასავლეთის დემოკრატიული ინსტიტუტების მექანიკური იმპლემენტირება ისეთ გარდამავალ საზოგადოებებში, რომლებიც მოკლებულნი იყვნენ დემოკრატიული ინსტიტუტების ჩამოყალი-

ბებისთვის აუცილებელ სოციალურ-პოლიტიკურ, სოციალურ-ეკონომიკურ, ღირებულებით-იდეოლოგიურ წინაპირობებს. ზოგიერთ სახელმწიფოში ყალიბდება და ძლიერდება დემოკრატიული ინსტიტუტები, ვითარდება პოლიტიკური მოდერნიზაციის პროცესი, თუმცა ზოგიერთში კი ასეთი ინსტიტუტები და პრაქტიკა გარდაიქმნება არადემოკრატიულ, ავტორიტარულ ან ოფიციალურ (ფორმალურ) დემოკრატიულ რეჟიმებად და გამოიყენება ავტოკრატიული მმართველობის ახალი ფორმების ერთგვარ საფარად (Kuzio, 2001).

ამ ტრანზიციით, პოსტსაბჭოთა ქვეყნებმა ერთდროულად დაიწყეს დემოკრატიზაციისა და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესი და ერი სახელმწიფოს მშენებლობა. მაშასადამე, ამ გარდამავალ პროცესს მეცნიერები ხშირად უწოდებენ, როგორც „სამმაგ“ და „ოთხმაგად“ გადასვლას. კუზიო მიიჩნევს, რომ პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში გადასვლა არის სწორედ ოთხმაგი გადასვლა, რომელიც მოიცავს დემოკრატიზაციას, საბაზო ეკონომიკას, სახელმწიფოს ან სახელმწიფოებრიობის მშენებლობას, სამოქალაქო ერის მშენებლობასა და ეროვნებას. ასევე, ის ფიქრობს, რომ გარდამავალმა ქვეყნებმა უნდა დაიცვან სახელმწიფოს და ერის მშენებლობის, საბაზრო ეკონომიკის და საბოლოოდ დემოკრატიის დამკვიდრების თანმიმდევრულობა. არაერთი პოსტსაბჭოთა ქვეყნის მსგავსად, სომხეთიც ცდილობდა ერთდროულად გამკლავებოდა ყველა ამ უმნიშვნელოვანეს გამოწვევას და ამიტომაც მან ვერ შეძლო დაესრულებინა დემოკრატიზაციის პროცესი.

სომხეთში ერი-სახელმწიფოს ფორმირება უმტკივნეულო პროცესი აღმოჩნდა, რადგან მისი მოსახლეობის ძირითად ნაწილს სომხური ეთნოსი წარმოადგენდა, შესაბამისად, სომხეთს ადვილად შეეძლო თავისი მონოეთნიკური სტრუქტურის შექმნა. მეორეს მხრივ, სახელმწიფოს მშენებლობა და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესი საკმაოდ პრობლემურად მიმდინარეობდა, რადგან როგორც წესი, პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში ახალი მმართველი დაჯგუ-

ფეხები ძირითადად წინა ნომენკლატურისგან იყო დაკომპლექტებული.

სომხეთის დამოუკიდებლობის აღგენის პირველივე წლებიდან დაიწყო სახელმწიფო ქონების სახელმწიფო საკუთრებიდან კერძო საკუთრებაში გადაცემა ლიბერალური საბაზრო ეკონომიკის ჩამოყალიბების მიზნით. ტრადიციული ტრანზიტოლოგიური კონცეფციების თანახმად, ტოტალიტარული კომუნისტური რეჟიმების დემონტაჟს უნდა მოჰყოლოდა სამოქალაქო საზოგადოების განვითარება. იგულისხმებოდა, რომ იგი "ცარიელ ადგილზე" დაიწყებდა ჩამოყალიბებას, რადგანაც ტოტალიტარიზმის პირობებში სამოქალაქო საზოგადოების ადგილას ერთგვარი "ვაკუუმი" იქნებოდა შექმნილი. თუმცა აღსანიშნავია, რომ პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოებში, მათ შორის სომხეთში, "სამოქალაქო საზოგადოების" ადგილას უკვე არსებობდა და ფუნქციონირებდა არაოფიციალური ინსტიტუტები. არაფორმალური, მაგრამ შინაგანად მკაფიოდ სტრუქტურირებული ელიტური დაჯგუფებების წარმომადგენლები წლების მანძილზე ერთმანეთთან თანამშრომლობდნენ და შეიმუშავეს ურთიერთობათა რთული, ეფექტური და ფარული ქსელი (მაცაბერიძე, 2019). კომუნისტური რეჟიმების დამხობის შემდეგ კი ამ ელიტური დაჯგუფებების წევრები უკვე საჯაროდ გამოვიდნენ და ერთდროულად სხვადასხვა მიმართულებით დაიწყეს საკუთარი საქმიანობა - ბიზნესის, სახელმწიფო მართვის, საერთაშორისო ურთიერთობებისა და პოლიტიკის ჩათვლით, შესაბამისად ანალოგიური ვითარება შეიქმნა სომხეთშიც. ზოგადად, პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში ვინაიდან არ არსებობდა „კაპიტალისტური კლასი“, თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკის ნაცვლად ჩამოყალიბდა ე.წ. „მეგობრული კაპიტალიზმი“.

დემოკრატიული ტრანზიციის ზოგიერთი თეორეტიკოსი დემოკრატიზაციის ერთ-ერთ ინდიკატორად არჩევენებს ასახელებს (Carothers, 2002). შესაბამისად, რეგულარული, თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნები განიხილება, როგორც მთავარი კრიტერიუმი დემოკრატიზაციის პროცესის დასასრულებლად. მართლაც, სომხეთში არსებულ საპროტესტო ტალღებს თუ გადავხე-

დავთ, მკაფიოდ იკვეთება, რომ ძირითად შემთხვევაში სახალხო პროტესტის და საპროტესტო აქციების უმთავარეს მიზეზს სწორედ რომ არჩევნების შედეგი წარმოადგენდა. შესაბამისად, არჩევნები მიიჩნევა, როგორც ქვაკუთხედი და დემოკრატიული რეფორმების მთავარი გენერატორი; მხოლოდ თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნების განხორციელების შემდეგ, ქვეყანას შეუძლია წინ წავიდეს დემოკრატიის კონსოლიდაციისკენ. მას შემდეგ, როდესაც იდგმება ნაბიჯები დემოკრატიისკენ, შემდგომ ეტაპს უკვე მისი კონსოლიდაცია წარმოადგენს, თუმცა, მხოლოდ რამდენიმე სახელმწიფომ თუ მოახერხა მიეღწია დემოკრატიის კონსოლიდაციისათვის¹. გარდა ამისა, არაერთი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ბევრი პოსტ-კომუნისტური რეჟიმი არსად არ მიდის და არ ვითარდება, მათ მიაღწიეს სწორედ იქამდე, სადამდე მიღწევაც მათ სურდათ – ყოველ შემთხვევაში, იქამდე, სადამდეც მათ მმართველ ელიტას ჰქონდა მიღწევის სურვილი. რის საფუძველზეც იგი უკვე განსაზღვრავს ასეთ ქვეყნებს, როგორც ნახევრად ავტორიტარულ რეჟიმებს, ჰიბრიდულ რეჟიმებს ან კონკურენტულ ავტორიტარიზმს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მესამე ტალღის ქვეყნებმა ან ახალმა დემოკრატიებმა ვერ მიაღწიეს დემოკრატიის კონსოლიდაციას და ამიტომ ეს გარდამავალი ქვეყნები სინამდვილეში დღეს არც დიქტატორულნი არიან და არც დემოკრატიული (Kuzio, 2001).

პოსტ-საბჭოთა სომხეთის საგარეო პოლიტიკა

XX საუკუნის მიწურულს მსოფლიო უმნიშვნელოვანესი ცვლილებების წინაშე აღმოჩნდა. 1991 წელს 70 წლიანი არსებობის შემდეგ „მსოფლიო გეოპოლიტიკურმა რეალობამ“ - საბჭოთა კავშირმა ოფიციალურად არსებობა შეწყვიტა, რომლის ნგრევის შემდეგ თხუთმეტი სუვერენული სახელმწიფო ჩამოყალიბდა. მიუხედავად ნანატრი დამოუკიდებლობისა, სომხეთის რესპუბლიკაც,

სამხრეთ კავკასიის მეზობელ სახელმწიფოების საქართველოს და აზერბაიჯანის მსგავსად, არაერთი გამოწვევისა და პრობლემის წინაშე აღმოჩნდა. ყველაზე მწვავედ და მტკივნეულად ეს პროცესები სწორედ სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში მიმდინარეობდა, რომელთაც მემკვიდრეობით ერგოთ სხვადასხვა სახის პრობლემები, მათ შორის სამოქალაქო ომი, ეთნიკური და ეთნოტერიტორიული დაპირისპირებები, რომლებიც ნელ-ნელა გადაიზარდა სისხლისმღვრელ ბრძოლაში. სწორედ მოცემული მემკვიდრეობის მაგალითს წარმოადგენდა მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტიც, რომელიც სომხეთისა და აზერბაიჯანის დაპირისპირებისა და მრავალწლიანი ბრძოლის უმთავრეს საგნად იქცა.

სომხეთის პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის დამხობისა და რუსეთის მიერ მისი ანექსიის შემდეგ, სომხეთი მოიაზრებოდა რუსეთისათვის ერთგულ მოკავშირედ, ვინაიდან პოსტსაბჭოთა სომხეთის პოლიტიკურ ხელისუფლებას მეტად მჭიდრო კავშირები ჰქონდა რუსეთის უმაღლეს პოლიტიკურ ხელმძღვანელობასთან (Terzyan, 2019). 1991 წელს დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგაც, სომხეთი მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებული იყო რუსეთზე ეკონომიკური, პოლიტიკური თუ სამხედრო მხარდაჭერის თვალსაზრისით. მფართოდ იყო დამკვიდრებული მოსაზრება, რომ სომხეთს არ გააჩნდა შესაბამისი რესურსი, რათა შეემცი-რებინა მძიმე პოლიტიკური, ეკონომიკური და სამხედრო დამოკიდებულება რუსეთზე, ძირითადად მისი გეოგრაფიული მდებარეობის, ტერიტორიული სიმცირის, ჩაკეტილი საზღვრებით ორ მეზობელ ქვეყანასთან - თურქეთთან და აზერბაიჯანთან მთიანი ყარაბაღის მიმდინარე კონფლიქტის გამო, შესაბამისად სომხეთი იზოლაციაში აღმოჩნდა.

გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით, სომხეთის პოლიტიკურ ისტაბლიშმენტში გავრცელებული იყო მოსაზრება, რომ სომხეთმა უნდა დააბალანსოს ორი პოლუსი, კერძოდ, რუსეთი, რომელიც ცდილობს აღიდგინოს თავისი ყოფილი დიდება „ველიკაი დერჟავა“ და სურს კვლავაც დარჩეს მსოფლიო გლობალურ აქტორად და მე-

ორე, ეს არის ევროატლანტიკური ალიანსი, რომელიც დაინტერესებულია გაფართოებითა და რუსეთის პოლიტიკური ჰეგემონიის შემცირებით. აღნიშნულ კონტექსტში სომხეთს ორივე მხარესთან სხვადასხვა სახის ხელშეკრულებები და ვალდებულებები აკავშირებს. სომხეთს აქვს გაფორმებული იურიდიულად სავალდებულო შეთანხმებები რუსეთთან და მთელ რიგ პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოებთან. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ იგი შეუერთდა კოლექტიური უსაფრთხოების ხელშეკრულებას და არის კოლექტიური უსაფრთხოების ხელშეკრულების ორგანიზაციის (CSTO) წევრი. CSTO-ს წესდების მე-7 მუხლი, განსაზღვრავს, რომ ორგანიზაცია უზრუნველყოფს: „[c] უსაფრთხოების, სტაბილურობის, კოლექტიურ დაცვას რუსეთის ხელმძღვანელობით (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, 2023). ევრაზიის ეკონომიკური კავშირის შესახებ 2014 წლის ოქტომბერში დადებული ხელშეკრულება ხელს უწყობს ეკონომიკური პოლიტიკის კოორდინაციას და წევრებს შორის საქონლის, მომსახურების, კაპიტალისა და შრომითი ძალის თავისუფალ გადაადგილებას. 1997 წელს რუსეთთან ხელმოწერილი ორმხრივი ხელშეკრულება მეგობრობის, თანამშრომლობისა და ურთიერთდახმარების შესახებ და რუსეთის 102-ე სამხედრო ბაზის არსებობა ქალაქ გიუმრში თურქეთის საზღვართან, უზრუნველყოფს სამხედრო დახმარებასა და მჭიდრო პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ კავშირებს.

სომხეთის ურთიერთობა ევროატლანტიკურ ალიანსთან გაცილებით უფრო მოკრძალებულად გამოიყურება. 1990-იან წლებში სომხეთი შეუერთდა ჩრდილო-ატლანტიკურ თანამშრომლობის საბჭოს და PfP-ს („პარტნიორობა მშვიდობისთვის“) პროგრამას და ნატომ გაუწია მნიშვნელოვანი დახმარება სამხედრო განათლებისა და რეფორმების მიმართულებით, ასევე ინფრასტრუქტურითა და ერთობლივი სამხედრო წვრთნებით. სომხეთი მონაწილეობას იღებდა სამშვიდობო ოპერაციებში კოსოვოსა და ავღანეთში. სომხეთს ასევე ხელი აქვს მოწერილი ყოვლისმომცველ და გაძლიერებულ

პარტნიორობის შეთანხმებაზე (CEPA) ევროკავშირთან 2017 წელს (North Atlantic Treaty Organisation, 2023).

გაეროს გენერალური ასამბლეის 74-ე სესიაზე გამოქვეყნებულ განცხადებაში პრემიერ-მინისტრმა ფაშინიანმა ხაზი გაუსვა იმ მთავარ გამოწვევებს, რომლებიც ქვეყანას დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ შეხვდა: „ჩვენს მეზობლებსა და სტრატეგიულ პარტნიორებს შორის ურთიერთობებში არსებული სხვადასხვა ხარისხის დამაბულობა გვაიძულებს ვიყოთ ძალიან რთულ მდგომარეობაში. რუსეთი არის ჩვენი მთავარი სტრატეგიული პარტნიორი და მოკავშირე, საქართველო და ირანი ჩვენი სტრატეგიული მეზობლები არიან და ჩვენ გვაკავშირებს სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი დღის წესრიგი და პარტნიორობა შეერთებულ შტატებთან, ევროკავშირთან და მის წევრ ქვეყნებთან“ (Pashinyan, 2019).

სომხეთი ცდილობდა ბალანსის დაცვას დასავლეთსა და რუსეთს შორის. სომხეთის ყოფილი პრეზიდენტის, რობერტ ქოჩარინის საგარეო პოლიტიკური დოქტრინის თანახმად, პროდასავლური და პრორუსული ვექტორებით ერთმანეთს უნდა ავსებდნენ. ამჟამინდელმა პრემიერ-მინისტრმა განაცხადა, რომ ის ცდილობს განავითაროს სანდო, სამუშაო, პატივისცემაზე დაფუძნებული ურთიერთობები აშშ-სთან, ევროკავშირთან და რუსეთის ფედერაციასთან სომხეთისა და სომეხი ხალხის ინტერესების გათვალისწინებით, თუმცა ფაქტია ისიც, რომ ბოლო წლებში რიგი რეგიონული და გლობალური გამოწვევები მნიშვნელოვნად ართულებდა სომხეთის „ბაგირზე მოსიარულეთა“ დაბალანსების პოლიტიკას (Armenian Public TV Broadcast, April 6, 2020). ამ გამოწვევებს შორის მოიაზრება საქართველოს მისწრაფებები გამხდარიყო ჩრდილო-ატლანტიკური ოჯახის წევრი და კონფლიქტი მთიანი ყარაბაღის გამო მეზობელ აზერბაიჯანთან, რომელშიც მას მეზობელი თურქეთის მხრიდან მტკიცე მხარდაჭრა ჰქონდა. შესაბამისად, სომხეთი ყარაბაღის პირველი ომის დასრულების შემდეგ იზოლირებული აღმოჩნდა ყველა მნიშვნელოვანი რეგიონალური პროექტიდან, როგორცაა: ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენი თუ ბაქო-თბილისი-

ყარსის რკინიგზა. თურქეთთან და აზერბაიჯანთან სამი ათწლეულის განმავლობაში საზღვრების ჩაკეტვამ სომხეთისათვის ირანთან პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობები კრიტიკულად მნიშვნელოვანი გახადა.

დემოკრატიზაციის მცდელობა პოსტ-საბჭოთა სომხეთში

არსებობს არაერთი მკაფიო მიზეზი, რის გამოც პოსტსაბჭოთა ქვეყნებმა და მათ შორის სომხეთმა დღემდე ვერ შეძლო კონსოლიდირებულ, დემოკრატიულ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბება. აღნიშნულ მიზეზებს შორის მოიაზრება: საბჭოთა პოლიტიკური მემკვიდრეობა, სახელმწიფო საკუთრებიდან თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლასთან დაკავშირებული სირთულეები და სახელმწიფო ძალაუფლების სისუსტე. ამ პრობლემებს უკავშირდება ასევე ეთნიკური და ნაციონალისტური დაძაბულობა, რასაც თან ახლდა პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში დაწყებული ენობრივი პრობლემები, პოლიტიკური უთანასწორობა, კორუფცია და ჩრდილოვანი ეკონომიკა. სწორედ ასეთი ვითარება შეიქმნა პოსტსაბჭოთა სომხეთშიც. თუ რატომ ვერ შეძლო და ვერ მიაღწია სომხეთმა დემოკრატიის კონსოლიდაციას, ამ შეკითხვის მიღმა მრავალი განმაპირობებელი ფაქტორი იკვეთება. სახელმწიფოს მშენებლობის პროცესის ჩავარდნა, კლანური მმართველობა და ძლიერი სამოქალაქო საზოგადოების არარსებობა, როგორც უკვე ავღნიშნეთ სწორედ რომ ამ პრობლემის რიგ განმაპირობებელ ფაქტორად შეიძლება ჩაითვალოს. თუმცა, წარუმატებლობის მთავარი მიზეზს მაინც ალბათ მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი წარმოადგენს, რადგან სომხეთისათვის ყარაბაღის საკითხი წლების განმავლობაში გაცილებით უფრო მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენდა, ვიდრე ლიბერალურ დემოკრატიად ჩამოყალიბება.

საბჭოთა კავშირის ნგრევისა და დამოუკიდებლობის აღგენის შემდეგ სომხეთი არასოდეს ყოფილა დემოკრატიული სახელმწიფო. მიუხედავად 1990-იანი წლებში გადადგმული გარკვეული იმედისმომცემი ნაბიჯებისა, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა კონკურენ-

ციული პოლიტიკური სისტემის ჩამოყალიბებას, ერთგვარ გამოძახილად შესაძლოა მივიჩნიოთ 2001 წელი, როდესაც სომხეთი ევროსაბჭოს წევრი სახელმწიფო გახდა. სწორედ აღნიშნული პერიოდიდან იწყება დემოკრატიზაციის პროცესების ერთგვარი მცდელობა სომხეთში, თუმცა ერთ-ერთი მთავარი პრობლემა იმ დროისათვის, რაც ხელს უშლიდა სომხეთს, ეს იყო პოლიტიკური უუნარობა და თავისუფალი, სამართლიანი და კონკურენტული არჩევნების არარსებობა. 1990-იანი წლების დასაწყისში, როდესაც სომხეთში ჯერ კიდევ არსებობდა საბჭოთა პოლიტიკური სისტემა, მან აირჩია პირველი მრავალპარტიული პარლამენტი და პრეზიდენტი მეტნაკლებად დემოკრატიული გზით. თუმცა, 1990-იანი წლების შუა პერიოდიდან მიმდინარე პროცესი გაუარესდა, რომლის ნათელი მაგალითია 1995 წლის საპარლამენტო არჩევნები, 1995 წელს ჩატარებული საკონსტიტუციო რეფერენდუმი და 1996 წლის საპრეზიდენტო არჩევნები, როგორც არადემოკრატიული გზით ჩატარებული არჩევნები, სომხური საზოგადოების ფართო კრიტიკის ობიექტი აღმოჩნდა. იგივე შეიძლება ითქვას 1998 წელს ჩატარებულ საპრეზიდენტო არჩევნებზე, როდესაც რობერტ ქოჩარიანი მოვიდა ხელისუფლების სათავეში.

პოსტ-საბჭოთა პერიოდიდან მოყოლებული, სომხეთის პოლიტიკური სისტემა ეფუძნებოდა კლანებისა და ოლიგარქების მცირე ჯგუფის მმართველობას, რაც ქვეყანაში აყალიბებდა მმართველობის კორუმპირებულ ფორმას. ოლიგარქიული სისტემის ძირითად საყრდენს წარმოადგენდა თავდაცვის, შინაგან საქმეთა და ეროვნული უშიშროების სამინისტროებში შემოსული დიდძალი თანხები, რომელთა ხარჯვა მეტწილად გაუმჭვირვალე რჩებოდა 1992-1994 წლებში მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის პერიოდში. მიუხედავად იმისა, რომ ხელისუფლება ხშირად აცხადებოდა, რომ იგი მხარს უჭერდა თავისუფალ და კონკურენტულ ბაზარს, პოლიტიკურ სისტემაში საკვანძო პოსტები ძირითადად კლანის წევრებზე ნაწილდებოდა. ამ პერიოდში აღმოცენებული კლანური ავტორიტარული სისტემის ჩამოყალიბების საფუძველი ალბათ სწორედ მთიან

ყარაბაღის კონფლიქტის სათავეებთან უნდა ვეძიოთ. მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლოა ამ კლანის წევრების უმრავლესობა არ იყო მთიანი ყარაბაღიდან, ისინი იძულებულნი იყვნენ, რომ კლანის მეთაურთა მიერ დადგენილი წესებით ეხელმძღვანელათ, რომელსაც სწორედ სომხეთის მეორე და მესამე პრეზიდენტები-რობერტ ქოჩარიანი (1998–2008 წწ.) და სერჟ სარქისიანი (2008 -2018 წწ.) მიეკუთვნებოდნენ (Abadjian, 2020).

სერჟ სარქისიანი სწორედ ამ სისტემის მაგალითს წარმოადგენდა, რადგან იგი წარმოშობით მთიანი ყარაბაღიდან იყო, თავდაცვის, შინაგან საქმეთა, ეროვნული უშიშროების მინისტრების თანამდებობებს იკავებდა და პრეზიდენტის პოსტზე მოსვლამდე ეროვნული უშიშროების საბჭოს მდივნად მუშაობდა. იგივე შეიძლება ითქვას რობერტ ქოჩარიანზე, რომელიც ჯერ მთიანი ყარაბაღის პრეზიდენტის, მოგვიანებით კი სომხეთის პრემიერისა და პრეზიდენტის პოსტებს იკავებდა (Kiyak 2022). ყარაბაღის კლანიდან წამოსულმა ლიდერებმა ქვეყანაში მყარი ავტორიტარულ სისტემას ჩაუყარეს საფუძველი. თუმცა ამ სისტემის ნგრევის ერთგვარი კონტურები 1999 წელს სომხეთში ჩატარებულ საპარლამენტო არჩევნებზე გამოიკვეთა, რომლის შედეგები არა მარტო იქნა მიღებული და აღიარებული სომხური საზოგადოების მიერ, არამედ მან ასევე ფართო მოწონება დაიმსახურა სხვადასხვა საერთაშორისო სადამკვირვებლო მისიებიდან, მათ შორის ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის ორგანიზაცია (ეუთო) და ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეის მხრიდან. თუმცა, ტერორისტული თავდასხმის შემდეგ, დაწყებული დემოკრატიზაციის პროცესები საბოლოოდ შეჩერდა სომხეთში, როდესაც 1999 წლის 27 ოქტომბერს თავდასხმის შედეგად მოკლული იქნა პარლამენტის სპიკერი კარენ დემირჩიანი და პრემიერ-მინისტრი ვაზგენ სარქისიანი, რომლის შემდგომაც ხელისუფლება მთლიანად გადაეცა რობერტ ქოჩარიანს, რომელმაც ქვეყანა კონსოლიდირებულ ავტორიტარულ რელსებზე დააყენა. 2018 წელს სერჟ სარქისიანის გადაყენებისა და ნიკოლ ფაშინიანის

მოსვლამ ხელისუფლების სათავეში სომხეთში დემოკრატიაზის ახალი და მკაფიო პერპექტივები გააჩინა.

ხავერდოვანი რევოლუცია სომხეთში და ნაბიჯი დემოკრატის კონსოლიდაციისკენ

2008 წელს სომხეთის რესპუბლიკის სათავეში მოსულ სერჟ სარქისიანის პრეზიდენტობის პერიოდში ჩატარებულ თითქმის ყველა საარჩევნო პროცესს მრავალი პრობლემა ახლდა თან. მუდმივად დღის წესრიგში იდგა არჩევნების კანონიერებისა და ლეგიტიმაციის საკითხი. მიუხედავად იმისა, რომ არაერთი საერთაშორისო ინსტიტუტი ამტკიცებდა, რომ სომხეთში არჩევნები ზედმეტი გაყალბებისა და დარღვევების გარეშე ტარდებოდა, ადგილობრივი აქტორები განსხვავებულად აფასებდნენ აღნიშნულ პროცესს. სწორედ სარქისიანის მმართველობის პერიოდი ხასიათდება საპროტესტო აქციების ფართო ტალღით და მძიმე ეკონომიკურ ფონით ქვეყანაში. მაგალითად, 2008 წელს გამართულ არჩევნებში, როდესაც სარქისიანი პირველად გახდა ქვეყნის პრეზიდენტი, უამრავი ადამიანი გამოვიდა ქუჩაში და დაიწყო პროტესტი ყოფილი პირველი პრეზიდენტის, ლევონ ტერ-პეტროსიანის ხელმძღვანელობით. აღნიშნულ მოვლენებს სამართალდამცავების მხრიდან ათი ადამიანის სიცოცხლე ემსხვერპლა (Le Figaro, 25.11.2011). ანალოგიური სახის რეპრესიების ტალღა მოჰყვა 2013 წელს გამართულ საპრეზიდენტო არჩევნების საპროტესტო აქციას, რომელსაც სომხეთის თავდაცვის ყოფილი მინისტრი ხელმძღვანელობდა. 2013 წლის საპრეზიდენტო არჩევნების შემდეგ, როდესაც იგი უკვე მეორე ვადით იქნა არჩეული პრეზიდენტის პოსტზე, სარქისიანმა განაცხადა, რომ მომავალში იგი აღარ აპირებდა საკუთარი კანდიდატურის წამოყენებას არც პრეზიდენტის და არც პრემიერ მინისტრის პოსტზე. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ 2012–2017 წლებში ჩატარებული გამოკითხვის შედეგების თანახმად, სომხეთის მთავრობისადმი მოსახლეობის ნდობის დონე 25%-ს წარმოადგენდა, ხოლო სასამართლო სისტემის მიმართ კი ნდობა, კიდევ უფრო დაბალ ნიშნულზე იყო, რაც მნიშ-

ვნელოვნად ჩამოუვარდებოდა მეზობელ სახელმწიფოებში არსებულ შედეგებს (Terzyan, 2019).

2015 წლის 6 დეკემბერს საკონსტიტუციო რეფერენდუმი გაიმართა სომხეთში, რომელიც სახელისუფლებო რესპუბლიკური პარტიის მიერ იყო ინიცირებული. პრეზიდენტ სერჟ სარქისიანის განცხადებით, აღნიშნული ცვლილებები უფრო “ეფექტურს გახდიდა” ქვეყანაში თანამშრომლობას ხელისუფლების სხვადასხვა შტოს შორის, ხელს შეუწყობდა ეკონომიკურ განვითარებას და ადამიანის უფლებების დაცვას“. 2015 წლის 6 დეკემბერს სომხეთში ჩატარებულ საკონსტიტუციო რეფერენდუმის შემდეგ მნიშვნელოვნად შეიცვალა ქვეყნის პოლიტიკური სისტემა და სომხეთი ნახევრად საპრეზიდენტო მმართველობიდან საპარლამენტო რესპუბლიკად გადაიქმნა. ხელისუფლების კონცენტრირება მოხდა პრემიერ-მინისტრის ხელში, ძველი სისტემისგან განსხვავებით,

კონსტიტუციის ახალი რედაქცია არ ითვალისწინებდა პრეზიდენტის პირდაპირი გზით არჩევას. სომხეთის „ეროვნული კონგრესი“ და სხვა ოპოზიციური ჯგუფები რეფორმების წინააღმდეგ გამოვიდნენ და აცხადებდნენ, რომ აღნიშნული ინიციატივა წარმოადგენდა სარქისიანის მცდელობას ხელისუფლებაში ხანგრძლივი დროით დარჩენილიყო მას შემდეგ, რაც 2018 წლის თებერვალში ამოიწურებოდა მისი მეორე საპრეზიდენტო ვადა (Abadjian, 2020).

ოპოზიციური პარტიების და სომხეთის მთელი რიგი არასამთავრობო ორგანიზაციების მონაცემებით, საკონსტიტუციო რეფერენდუმი ჩატარდა სერიოზული დარღვევებით, მათ შორის ადგილი ჰქონდა ამომრჩევლების მოსყიდვას, განმეორებით ხმის მიცემას, ბიულეტენების ჩაყრას, ზეწოლას ნდობით აღჭურვილ პირებსა და ჟურნალისტებზე. ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეის სამკვირვებლო მისიის წინასწარი დასკვნით, მოქალაქეთა მონაწილეობის დაბალი დონე კიდევ ერთხელ ადასტურებდა იმ ფაქტს, რომ სომხეთში რეფერენდუმი არა ამომრჩეველთა ინტერესებით, არამედ პოლიტიკური ინტერესებით იყო განპირობებული.

2015 წლის საკონსტიტუციო ცვლილებების მიხედვით, სომხეთი პირველად ისტორიაში საპრეზიდენტო სისტემიდან საპარლამენტო მმართველობის მოდელზე გადადიოდა, შესაბამისად ახალი პრეზიდენტი მხოლოდ სიმბოლური ძალაუფლების მატარებელი ხდებოდა. შესაბამისად, 2018 წლის მარტს ჩატარებულ საპრეზიდენტო არჩევნებზე სომხეთის პრეზიდენტად არმენ სარქისიანი მოგვევლინა, რომელიც პრეზიდენტობამდე გაერთიანებულ სამეფოში ელჩის პოსტს იკავებდა. აღნიშნული არჩევნები სომხეთისათვის მრავალი ასპექტით იყო მნიშვნელოვანი. უწინარეს ყოვლისა, ეს იყო პირველი შემთხვევა სომხეთის პოლიტიკურ ისტორიაში, როდესაც ქვეყნის პრეზიდენტი ხდებოდა კანდიდატი, რომელიც არ იყო მთიანი ყარაბაღის რეგიონიდან. მეორეც, პრეზიდენტის არჩევა ხდებოდა პირველად პარლამენტის მიერ და არა ამომრჩევლების მიერ და ამავდროულად, ქვეყანა საპრეზიდენტო მმართველობიდან საპარლამენტოზე გადადიოდა. არჩევნების შემდეგ კითხვამ, თუ ვინ გახდებოდა ქვეყნის პრემიერი კიდევ უფრო მეტი აქტუალობა შეიძინა. 2018 წლის 19 მარტს მიცემულ ინტერვიუში სარქისიანმა განაცხადა, რომ მას შესაძლოა პრემიერ-მინისტრობისთვის ებრძოლა (Kiyak, 2019). აღსანიშნავია, რომ პარლამენტში მანდატების უმრავლესობას ამ პერიოდისთვის სომხეთის რესპუბლიკურ პარტია ფლობდა, შესაბამისად შანსი, რომ სარქისიანი იქნებოდა პრემიერ-მინისტრობის კანდიდატი საკმაოდ მაღალი იყო. სომხური საზოგადოების საფუძვლიანი შეშფოთების გათვალისწინებით, მოქალაქეებმა დაიწყეს საპროტესტო მოძრაობა ნიკოლ ფაშინიანისა და კოალიცია YELK-ის ხელმძღვანელობით. თუმცა, მასიური პროტესტის მიუხედავად, 2018 წლის 17 აპრილს სარქისიანი აირჩიეს პრემიერ-მინისტრის პოსტზე 77 ხმით 17 წინააღმდეგ. სერჟ სარქისიანის გამარჯვების გამო, პროტესტის მასშტაბები მოულოდნელად გაიზარდა მთელი ქვეყნის მასშტაბით ლოზუნგით „ჩემი ნაბიჯი“; ათასობით ადამიანი გამოვიდა დიდ ქალაქებში სარქისიანის პრემიერ-მინისტრის პოსტიდან გადადგომის მოთხოვნით, თუმცა, მთავრობის პასუხი მომიტინგეების მიმართ საკმაოდ მკაცრი აღმოჩნდა; რადიო

„თავისუფალი ევროპის“ თანახმად, 20 აპრილს ასზე მეტი მომტინგე დააკავეს სპეცრაზმისთვის წინააღმდეგობის გაწევის გამო. ქვეყანაში დაიწყო დემოკრატიული მოძრაობები და სამოქალაქო დაუმორჩილებლობა, რომელსაც მოგვიანებით „ხავერდოვანი რევოლუცია“ ეწოდა. აღნიშნულმა საპროტესტო მოძრაობამ მკაფიოდ აჩვენა, რომ სომხეთში „დემოკრატიული პროგრესის ფანჯარა ჯერ კიდევ არ იყო საბოლოოდ დახურული“ (Lansky & Suthers 2019).

ხავერდოვანი რევოლუცია სომხეთში მიიჩნევა ყველაზე არსებით პოლიტიკურ ცვლილებად დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ. სიღრმისეული უკმაყოფილების, სისტემის მციფეობის, ქვეყანაში არასტაბილურობისა და არალეგიტიმურობის გამო, ხალხმა დაიწყო სუვერენული ხელისუფლების პროტესტი. გარდა ამისა, ხავერდოვანი რევოლუცია არ შეიძლება შეფასდეს ფერადი რევოლუციების ჭრილში, რასაც წარმოადგენდა ის სოციალური მოძრაობები, რომლებიც წარმოიშვნენ ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებში რუსული ინტერვენციის წინააღმდეგ. ფერადი რევოლუციების მთავარი მიზანი იყო რუსეთის ჰეგემონიისა და ჩაგვრის თავიდან აცილება და დასავლურ სამყაროსთან დაახლოება. თუმცა სომხეთის შემთხვევაში ასე არ მომხდარა. ხავერდოვანი რევოლუციის რეალური მიზეზი სომხეთის მთავრობის კორუფცია და არალეგიტიმურობა იყო; ფაშინიანის ხელმძღვანელობით, საპროტესტო აქციების შედეგად, ოპოზიციამ მოიპოვა გამარჯვება და სარქისიანი იძულებული აღმოჩნდა პრემიერ-მინისტრის თანამდებობიდან გადამდგარიყო. რევოლუციის ტრიუმფამდე ფაშინიანსა და სარქისიანს შორის შეხვედრა შედგა, თუმცა ამ შეხვედრისას ყველასთვის მოულოდნელად ფაშინიანი დააპატიმრეს. ერთი დღის შემდეგ, ხალხის გაზრდილი საპროტესტო ტალღის გამო, ფაშინიანი გაათავისუფლეს, ხოლო საბოლოოდ სარქისიანი გადადგა დაკავებული თანამდებობიდან, მან განაცხადა, რომ „ნიკოლ ფაშინიანი მართალი იყო, ხოლო ის კი ცდებოდა“ (Borshchevskaya, 2019). სარქისიანმა განმარტა, რომ მისი პრემიერ-მინისტრის პოსტიდან გადადგომის ძირითად მიზეზს წარმოადგენდა 2008 წელს მომხდარი ძალადობის განმეორების პრე-

ვენცია და ქვეყნის სტაბილურობის უზრუნველყოფა. სარქისიანის გადადგომის შემდეგ, კარენ კარაპეტიანი დროებით აირჩიეს ქვეყნის პრემიერ-მინისტრად. მოგვიანებით, 2018 წლის 1 მაისს გაიმართა პრემიერ-მინისტრის არჩევნები. ფაშინიანმა პრემიერ-მინისტრის პოსტზე ასარჩევად სომხეთის ეროვნულ საბჭოში ვერ მიიღო საჭირო 53 ხმა, 2018 წლის 8 მაისს გაიმართა არჩევნების მეორე ტური და საბოლოოდ ნიკოლ ფაშინიანი სომხეთის პრემიერ-მინისტრი გახდა.

სომხურ ხავერდოვან რევოლუციის წარმატებას მრავალი მიზეზი უდევს საფუძვლად, უპირველს ყოვლისა ის განხორციელდა კარგად ორგანიზებული და გამოცდილი სამოქალაქო საზოგადოების მეშვეობით; გარდა ამისა, გადამწყვეტი აღმოჩნდა რეალური, ქარიზმატული ლიდერის არსებობა და მოძრაობის სამოქალაქო ბუნება (Kubiak, 2018). ფაშინიანის გამარჯვებას უპირველეს ყოვლისა ზურგს უმაგრებდა სომეხი ხალხის მნიშვნელოვანი ნაწილი, ვინაიდან რიგითმა მოქალაქეებმა რევოლუციის შედეგად შეძლეს დაებრუნებინათ საკუთარი ღირსება და შესაძლებლობა მიეცათ ჩამოეყალიბებინათ „საკუთარი“ მთავრობა (Lanskoj, M., Suthers, E., 2019). სომხურ საზოგადოებაში რევოლუციის სხვადასხვა ინტერპრეტაციის მიუხედავად, საერთაშორისო ასპარეზზე აღნიშნული რევოლუცია შეფასდა, როგორც მნიშვნელოვანი წინ გადადგმული ნაბიჯი დემოკრატიის კონსოლიდაციის კუთხით, რომელსაც დადებითი რეზონანსი მოჰყვა სხვადასხვა საერთაშორისო, თუ ეროვნული აქტორების მხრიდან. არამალადობრივმა ხავერდოვანმა რევოლუციამ ქვეყნის მომავლის მიმართ ახალი იმედები გააჩინა. შესაბამისად, აღნიშნული რევოლუციის წყალობით, სომხეთი განვითარების ახალ ეტაპზე გადავიდა და სომხურმა საზოგადოებამ გადადგა მნიშვნელოვანი ნაბიჯი დემოკრატიზაციის რთულ გზაზე.

სომხური დემოკრატიისა და უსაფრთხოების კავშირები

სომხეთის პრემიერ-მინისტრის ნიკოლ ფაშინიანის ხელისუფლებაში მოსვლა მშვიდობიანი დემონსტრაციების ფონზე, განაპი-

რობა ფართომასშტაბიანმა უკმაყოფილებამ მმართველობის ძველი სისტემის მიმართ, რომელიც ხასიათდებოდა ძალაუფლების კონცენტრაციით სახელისუფლებო რესპუბლიკური პარტიის ხელში, მჭიდრო კავშირებით მმართველ ელიტასა და ოლიგარქებს შორის გავრცელებული კორუფციით. 2018 წლის დეკემბრის ვადამდელ საპარლამენტო არჩევნებში ფაშინიანის „ჩემი ნაბიჯის ალიანსის“ აბსოლუტურმა გამარჯვებამ განამტკიცა პრემიერ-მინისტრის პოლიტიკური ლეგიტიმაცია და დაადასტურა სომხეთის ფართო მისწრაფებები გაგრძელებულიყო ახალი, დემოკრატიული კურსი.

2020 წელს სომხეთ-აზერბაიჯანის მეორე ომმა, ნეგატიური გავლენა იქონია და მკვეთრად შეცვალა სომხეთის დემოკრატია - უსაფრთხოების კავშირები. სომხეთში დემოკრატის ხარისხი გაუარესდა როგორც ომის, ასევე მის შემდგომ პერიოდში. შეიარაღებული საომარი მოქმედებები განახლდა მყიფე მომენტში, მაშინ როდესაც ქვეყანა მუშაობდა 2018 წლის რევოლუციით დაწყებული დემოკრატიზაციის პროცესის კონსოლიდაციაზე. ახალი სომხეთის შექმნის დაპირების შესაბამისად, ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ, ფაშინიანმა გადადგა მნიშვნელოვანი ნაბიჯები სამთავრობო სტრუქტურების რეფორმისა და კორუფციის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ახალმა პრემიერმა გაათავისუფლა ყოფილი ელიტის მთავარი ფიგურები, წაუყენა ბრალდება საჯარო ფინანსების გაფლანგვაში ჩართულ ჩინოვნიკებს და მოხსნა მონოპოლიები, რომლებიც წინა რეჟიმის ერთგვარ მყარ საყრდენს წარმოადგენდნენ. თუმცა, როგორც სომეხი ექსპერტების ნაწილი მიიჩნევს, ბევრი კრიტიკული რეფორმა, მათ შორის, სასამართლო და საგადასახადო - ჯერ კიდევ ბოლომდე არ არის განხორციელებული (Abadjian, 2020). ქვეყნის წინაშე არსებულ სირთულეებს დაემატა არასახარბიელო მდგომარეობაში მყოფი ეკონომიკა, რომლის ზრდა მნიშვნელოვნად შემცირდა კოვიდ-პანდემიის შემდეგ. ფაშინიანს მოქმედი საპარლამენტო ოპოზიცია დღემდე აკრიტიკებს და ბრალს სდებს მნიშვნელოვან საკვანძო პოსტებზე, მათ შორის მოსამართლეებად პირადი ფავორიტების დანიშვნასა და კრიტიკული აზრის შეზღუდვაში.

2020 წლის ომმა არა მხოლოდ შეაფერხა რეფორმების დინამიკა თანამედროვე სომხეთში, არამედ მან სამოქალაქო სივრცისა და თავისუფლების მდგომარეობის ერთგვარი გაუარესებაც გამოიწვია. 27 სექტემბერს, როდესაც სომხეთის მთავრობამ საომარი მდგომარეობა გამოაცხადა, კიდევ უფრო შეიზღუდა მედიის და გამოხატვის თავისუფლება კონფლიქტის დროს სახელმწიფო ქმედებების საჯარო კრიტიკის აკრძალვით. კანონდარღვევის შემთხვევაში კი მოქალაქეებს მსხვილი ჯარიმა და პატიმრობა ემუქრებოდათ. 2021 წლის დეკემბრის დასაწყისში მთავრობამ მოხსნა უფლებებისა და თავისუფლებების ძირითადი შეზღუდვები, თუმცა ამით რეალურად მხოლოდ გაზარდა სომხეთის სამხედრო დამარცხებით გამოწვეული პოლიტიკური არეულობა. 2020 წლის 10 ნოემბერს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის მიერ ხელმოწერილმა შეთანხმებამ ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ, ძირეულად შეცვალა მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის გარშემო არსებულ სიტუაცია. სომხურმა ძალებმა დაკარგეს კონტროლი მთიანი ყარაბაღის მნიშვნელოვან ნაწილზე, მათ შორის სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე ქალაქ შუშაზე. შესაბამისად, სომხეთის შეიარაღებული ძალები იძულებულნი აღმოჩნდნენ დაეტოვებიათ 1990 წელს დაკავებული შვიდი ადმინისტრაციული რაიონი (Edward, 2023).

მდგომარეობა კვლავ გაუარესდა, როდესაც 2023 წლის 19-20 სექტემბერს აზერბაიჯანმა ჩაატარა სამხედრო ოპერაცია მთიან ყარაბაღში და ქვეყნის სუვერენიტეტი საბოლოოდ აღდგენილად გამოაცხადა (რადიო თავისუფლება, 28 სექტემბერი 2023). ყარაბაღის სომხურ მოსახლეობას აზერბაიჯანის პრეზიდენტმა დარჩენა, მშვიდობიანი თანაცხოვრება და ურთიერთპატივისცემა შესთავაზა. სომხური მოსახლეობის უმრავლესობამ ალიევის სიტყვიერი დაპირებას და რუსი „მშვიდობისდამცველების“ იმედად ყოფნას, უსაფრთხოების მყარი გარანტიების არ არსებობის გამო სომხეთში გამგზავრება არჩია.

სომხეთის სამხედრო მარცხმა და მთიანი ყარაბაღზე კონტროლის დაკარგვამ, რომელიც სომეხი ხალხისთვის აღიქმება, რო-

გორც მათი იდენტობის განუყოფელ ნაწილად, ქვეყანა ღრმა კრიზისამდე მიიყვანა. თავის დროზე, ჯერ კიდევ აზერბაიჯანთან დადებულმა სამშვიდობო ხელშეკრულებამ და საბოლოოდ მთიანი ყარაბაღის არაღიარებული რესპუბლიკის დაცემამ, უფრო მეტად შეარყია ფაშინიანის მთავრობის ლეგიტიმაცია, გაამძაფრა პოლიტიკური განხეთქილება და აღადგინა ღრმა პოლარიზაცია.

ურთიერთკავშირი 2018 წელს დაწყებულ დემოკრატიზაციის პროცესსა და მეორეს მხრივ ყარაბაღის საკითხს შორის, სავარაუდოდ მომავალშიც კრიტიკულ გავლენას მოახდენს სომხეთის განვითარების საშუალო და გრძელვადიან პერსპექტივაზე. ფაშინიანი, ყოფილი ქარიზმატული ჟურნალისტი, რომელიც ხელისუფლებაში 2018 წელს მოვიდა, კვლავ სომხური საზოგადოების უმწვავესი კრიტიკის ქვეშ რჩება, მის მიმართ მოსახლეობის საპროტესტო განწყობა კვლავ იზრდება, რომლის გამოყენებასაც დიდი ალბათობით კვლავ შეეცდება ოპოზიციაში გადაბარგებული ყარაბაღის ყოფილი კლანი.

ფაშინიანს დღეს მკაცრად აკრიტიკებენ სომხეთში 2020 წლის ომში გამოვლენილი სამხედრო და დიპლომატიური სტრატეგიის ხარვეზების, ყარაბაღის დაკარგვის, რუსეთთან ურთიერთობის გაფუჭებისა და ეფექტური საზოგადოებრივი კომუნიკაციის ნაკლებობის გამო (Ohanyan, 2022). პოლიტიკური სიტუაცია ერევანში კვლავაც დაძაბული რჩება. ქვეყანაში შეიქმნა ე.წ. ეროვნული კომიტეტი პრემიერ-მინისტრის ხელისუფლების გადასაყენებლად, სპარლამენტო ოპოზიციამ კი ფაშინიანის იმპიჩმენტის პროცედურა დაანონსა, რასაც საპასუხოდ დაპატიმრების ტალღა მოჰყვა ხელისუფლების მხრიდან.

2018 წელს სომხეთში დაწყებული პოლიტიკური სისტემის „გახსნა“ შესაძლოა ექვემდებარება და საფრთხის ქვეშ აღმოჩნდეს სომხეთის მწვავე მარცხით, რომელიც ასუსტებს მოქმედ ხელისუფლებას და სერიოზულ სირთულეებს ქმნის დემოკრატიის კონსოლიდაციის კუთხით. თავად სომხეთის პრემიერი კი ქვეყანაში განვითარებულ პროცესებს, სომხეთის დამოუკიდებლობის მოწინააღმდეგეების მიერ გარედან მართულ პროცესებად აფასებს. „იქნება სომხეთი სუ-

ვერენული, თავისუფალი, დემოკრატიული სახელმწიფო, თუ შემინებული განაპირა პროვინცია? სომხეთის ყოველი მოქალაქე ვალდებულია გააკეთოს არჩევანი: ის დამოუკიდებლობის დაცვისათვის მოძრაობის წევრია, თუ განაპირა პროვინციის მომხრე“, - განაცხადა ნიკოლ ფაშინიანმა მოქალაქეების წინაშე სატელევიზიო გამოსვლაში (რადიო თავისუფლება, 25 სექტემბერი, 2023).

დასკვნა

ყარაბაღის მეორე ომმა, აზერბაიჯანთან გაფორმებულმა ხელშეკრულებამ და საბოლოოდ კი 2023 წლის სექტემბერში აზერბაიჯანის მიერ ჩატარებულმა სამხედრო ოპერაციამ, რომლის შემდგომაც მან საკუთარი სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტი აღდგენილად გამოაცხადა, მკაფიოდ წარმოაჩინა რომ საფრთხის ქვეშ შეიძლება აღმოჩნდეს დემოკრატიზაციის ის ურთულესი და გამოწვევებით აღსავსე გზა, რომელსაც დღეს სომხეთი გადის და ქვეყანა კვლავაც ავტორიტარიზმის გზას დაადგეს. აღნიშნულმა მოვლენებმა კიდევ ერთხელ ხაზი გაუსვა იმ ფაქტს, თუ რამდენად მყიფეა სომხეთში „ხავერდოვანი რევოლუციის“ შემდეგ დაწყებული დემოკრატიზაციის პროცესები და საკითხავია, შეძლებს თუ არა იგი მოცემული რეალობის ფონზე მის შენარჩუნებას.

ომმა და მისმა შედეგებმა ძალიან მძიმე ზიანი მიაყენა სომხურ საზოგადოებას, რომელიც ამჯერად საფრთხეს უქმნის პრემიერ მინისტრ ნიკოლ ფაშინიანის ოდესღაც პოპულარულ მთავრობას. მიუხედავად იმისა, რომ სომხეთის სამოქალაქო საზოგადოების მხრიდან დემოკრატიის მხარდაჭერის დონე მაღალია, ომის სტრესმა და საბოლოოდ ყარაბაღზე კონტროლის დაკარგვით გამოწვეულმა უმძიმესმა შედეგებმა გაცოცხლა მანამდე არსებული პოლიტიკური დაპირისპირების მწვავე ნაპრალები, რაც ასევე მოიცავს რევოლუციამდელი პოლიტიკური ელიტების მზაობას დაბრუნონ პოლიტიკური გავლენის ბერკეტები, რომლებიც საარჩევნო ყუთებთან 2018 წლის დეკემბერში ჩატარებულ პოსტრევოლუციურ საპარლამენტო არჩევნებზე დაკარგეს.

მრავალწლიანი გეოპოლიტიკური თამაშებით და რეგიონალური ძალების დომინაციით გადაღლილ რეგიონში, სწორედ ხალხის საარჩევნო ნებით მხარდაჭერილი დემოკრატიული ინსტიტუტების სტაბილურობა და სიცოცხლისუნარიანობა წარმოადგენს სწორედ სომხური სახელმწიფოს სუვერენიტეტის შენარჩუნების ძირითად მექანიზმს. სწორედ, რომ დემოკრატიული კონსოლიდაცია წარმოადგენს სტრატეგიულ აუცილებლობას იმ პატარა სახელმწიფოებისთვის, რომლებიც ცდილობენ გადარჩენას და განვითარებას მზარდ, მრავალპოლარულ 21-ე საუკუნეში. დემოკრატიის გადარჩენა მთიან ყარაბაღში მიმდინარე მოვლენების შემდგომ, ფაშინიანის მთავრობის წინაშე აყენებს სხვა რეალურ და ძალიან აქტუალურ მოთხოვნებს.

სომხეთის მომავალი კვლავ ბუნდოვანი რჩება დემოკრატიზაციის გზაზე. რთულია იმის პროგნოზი, თუ რამდენად შეძლებს სომხეთი ნიკოლ ფაშინიანის ხელმძღვანელობით შიდა და გარე გამოწვევის ფონზე დაძლიოს და ხელში შეუწყოს სომხეთის, როგორც დემოკრატიული სახელმწიფოს ფორმირებას.

გამოყენებული ლიტერატურა

Abadjian, V. Pashinyan's Gambit Armenia's, Failed Revolution, *Acta Via Serica*, vol, 5, 121–152. 2020. doi: 10.22679/avs.2020.5.1.005

Armenian Public TV Broadcast. (April 6, 2020). URL <https://www.youtube.com/watch?v=LzrJnQx3qI>, [უკანასკნელად გადამოწმდა: 02.09.2023]

Armenie: Manifestation d'Opposants, (Oct. 2011). *Le Figaro*, URL <https://www.lefigaro.fr/flash-actu/2011/11/25/97001-20111125FILWWW00678-armenie-manifestation-d-opposants.php>, [უკანასკნელად გადამოწმდა: 11.10.2021]

Borshchevskaya, A. (2019). Foreign Perspective on the Russian Role in the Conflict Between Armenia and Azerbaijan. *Foreign Military Studies Office*. U.S. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/foreign-perspective-russian-role-conflict-between-armenia-and-azerbaijan>, [უკანასკნელად გადამოწმდა: 11.10.2022]

Carothers, T. (2002). The End of the Transition Paradigm, Journal of Democracy, pp 5-21. URL: https://www.researchgate.net/publication/236697524_The_End_of_the_Transition_Paradigm, [უკანასკნელად გადამოწმდა: 12.11.2023]

Edwards, C. (September 2023). Nagorno-Karabakh will cease to exist from next year. How Did This Happen? *CNN*. URL <https://edition.cnn.com/2023/09/28/europe/nagorno-karabakh-officially-dissolve-intl/index.html>, [უკანასკნელად გადამოწმდა: 29.09.2023]

European Council, Statement Following Quadrilateral Meeting Between President Aliyev, Prime Minister Pashinyan, President Macron and President Michel (October 2022). URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/07/statement-following-quadrilateral-meeting-between-president-aliyev-prime-minister-pashinyan-president-macron-and-president-michel-6-october-2022/>

Huntington, S. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press

International Organisations, Collective Security Treaty Organization, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, URL:<https://www.mfa.am/en/international-organisations/1>,

[უკანასკნელად გადამოწმდა: 06.09.2023]

Kubiak, M. (2018). Armenia's Creeping Revolution: Between the RejectSerzh Movement and Previous Civic Initiatives, *Yearbook of the Institute of East-Central Europe*, Vol. 16, No. 4

Kuzio, T. (2001). Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? *Politics*, 21(3), 168–177. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9256.00148>, [უკანასკნელად გადამოწმდა 02.09.2023]

Lanskoy, M. And Suthers E., (2019). Armenia's Velvet Revolution. *Journal of Democracy*, 30(2). URL: <https://doi.org/10.1353/jod.2019.002>, [უკანასკნელად გადამოწმდა 11.10.2022]

Ohanian, A. (2022). How to Train Your Dragon: Armenia's Velvet Revolution in an Authoritarian Orbit, *Carnegie Endowment for International Peace*, URL: <https://carnegieendowment.org/publications/86735>, [უკანასკნელად გადამოწმდა 02.10.2022]

Pashinyan, N. (Sept 2019). Statement at UN General Assembly's 74th Session." Speech. URL: <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2019/09/26/Nikol-Pashinyan-74th-session-of-UN-GeneralAssembly>, [უკანასკნელად გადამოწმდა 02.09.2023]

Relation with Armenia, North Atlantic Treaty Organisation (28 Sep, 2023). URL:https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48893.htm, [უკანასკნელად გადამოწმდა: 09.30.2023]

Sahakyan, H. (Apr. 2017). Peculiarities of Political Modernization in Post-Soviet Societies. URL: <https://enlightngo.org/language/en/post/4207>. [უკანასკნელად გადამოწმდა: 02.09.2023]

Terzyan, A., Russian Policy, Russian Armenians and Armenia: Ethnic Minority or Political Leverage?, CES Working Papers, Centre for European Studies, Alexandru Ioan Cuza University, vol. 11(2). 2019.

[უკანკნელად გადამოწმდა 02.09.2023]

მაცაბერიძე მ. (2019). საქართველოს პოლიტიკური სისტემა, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

რამ შეიძლება შეაჩეროს მთიანი ყარაბაღის დაცლა სომხური მოსახლეობისაგან? (25 სექტემბერი 2023), რადიო თავისუფლება

სომხეთის მთავრობის ცნობით ყარაბაღი დატოვა 65 ათასზე მეტმა ადამიანმა, (28 სექტემბერი 2023), რადიო

თავისუფლება, URL:<https://www.radiotavisupleba.ge/a/32613752.html>,

[უკანასკნელად გადამოწმდა: 30.09.2023]

Eka Darbaidze
Tamila Niparishvili

Post-Totalitarian Nature and Regime Transition in the Republic of Armenia

A b s t r a c t

One of the central subjects of comparative studies is the study of democratization in Post-Soviet states. The practice of democratic modernization of post-totalitarian states clearly showed that they did not have many important social, political, economic, cultural and spiritual prerequisites for liberal-democratic transformations, which were characteristic of Western countries.

The aim of the paper is to analyze the problems of democratization in post-Soviet Armenia and to discuss the Velvet Revolution of Armenia within the framework of these problems. On the road to democratic transition in Armenia, there were many problems, such as: the unresolved conflict in Nagorno-Karabakh, the oligarchic system of government, unfair elections, the government's pressure on the media and civil society, and, of course, the non-free judicial system.

The revolution of 2018 brought new hopes and perspectives after the coming to power of Nikol Pashinyan, however, the developments in Nagorno-Karabakh, the defeat experienced in the second Karabakh war and the victory of Azerbaijan, after which Aliyev declared the sovereignty of Azerbaijan to be restored, presented a severe test to the young Armenian democracy and made the contours of democratization even more blurred. in country. The loss of Nagorno-Karabakh, which the Armenian people consider part of their identity, has presented the country with many problems. Today, it is difficult to predict to what extent Armenia under the leadership of Nikol Pashinyan will be able to

overcome internal and external challenges and contribute to the formation of Armenia as a democratic state.

Key words: Armenia, Post-Soviet Armenia, Democratization, Velvet revolution, Problems of democratization.